

אבות טומאה

קיימים תחומים הלכתיים נידחים שהם נחלתם הבלעדית של המתעמקים בתלמוד. כך הוא העיסוק בעניינים בלתי אקטואליים השייכים לתחום הטומאה והטהרה. תחומים נידחים אלה מעניינים אותי במיוחד, כי פעמים רבות, באים בהם לידי ביטוי אינטואיציות הגותיות כלליות וחשובות. היום, מבקש אני מכם, להתלוות אלי למסע קצרצר לאחד מאותם מקומות נידחים, כשאני תפילה שמסענו לא ייכשל. נקודת המוצא מצויה בפרשת שמיני (ויקרא יא, לז-לח). שם מדובר על טומאה וטהרה הנוגעת לתוצרת חקלאית. לפעמים, אחד מאבות הטומאה, נבלת בהמה או שרץ מת, נופל על ירקות. הירקות נטמאות, אך זאת בשני תנאים. [א] השרץ מטמא את הירקות עליהם נפל אך ורק אם אלו נתלשו כבר מהקרקע. אם הם עדיין מחוברים לאדמה הם לא יטמאו: "וְכִי יִפֹּל מִנֶּבֶלְתָּם עַל כָּל... אֲשֶׁר יִזְרַע טְהוֹר הוּא". הקשר לאמא אדמה שומר על טהרת הירק! רק לקיטתו תהפוך אותו ל"פגיע". [ב] הירקות הנלקטים מסוגלים לקבל טומאה רק אם קודם יבואו במים, יירטבו, למשל כדי לשמור על רעננותם. או אז "מכשירים" (!) המים את הירקות לקבל טומאה: "וְכִי יִתֵּן מֵיִם עַל זֶרַע וְנָפַל מִנֶּבֶלְתָּם עָלָיו - טֹמֵא הוּא לָכֶם".

"וְכִי יִתֵּן מֵיִם עַל זֶרַע". הכתוב משתמש בבנין פועל. מה פירוש 'יותן'? האם מתייחס הפסוק דווקא לירקן שייתן מים? ומה אם זאת התרחשות שאין אדם מעורב בה כירידת גשמים על ירקות שנתלשו? התשובה סוכמה במעין משחק מלים על ידי אחד האמוראים האחרונים (בבא מציעא כב ע"ב). 'וְכִי יִתֵּן' חייב להיות דומה ל'וכי יתן', כלומר שבכדי שהירקות יקבלו טומאה, צריך שיהיה מרכיב מסוים של רצון מצד הבעלים, ז"א שהבעלים יהיו מרוצים במים שניתנו עליהם. כאן המוקד לאחת האינטואיציות החשובות של חז"ל. החכמים מנסים להבהיר את מושג הרצון ולהרחיבו עד קצותיו, ויש לכך חשיבות בתחומים שונים, למשל בקשר בין אדם לבין פשע שהתרחש. המושג 'רצון' מכיל בתוכו קשת של גוונים שונים. לא לחינם קשרה חכמתה של השפה העברית בין 'רוצה' לבין 'מרוצה'. מבון מאליו שהאדם אחראי ל'כי ייתן', ל'רוצה', לפשעים שהוא עשה ברצונו. זאת בין אם הוא עשה אותם לבדו, עם שותפים, או כמסייע לדבר עבירה. אבחנה זו מהווה אולי הגדרה מספקת במשפט הפלילי, אך לא כן במוסר החז"לי, הטוען שהאדם אחראי גם ל'מרוצה', לפשע שהוא מרוצה כי התרחש. וכך, במקורות התלמודיים על סוגיית הכשר הטומאה מצאנו שני ביטויים. הגשם היורד מכשיר את הירקות אם הוא "לדעת" או "ניחא ליה" לבעלים. 'דעת' בעברית תלמודית פירושה 'רצון', דהיינו אם הוא מרוצה, שמח עם העובדה שהירקות נרטבו. הביטוי הארמי 'ניחא ליה', פירושו, שהתרחשות מסויימת מקדמת את האינטרסים של האדם, למרות שהאדם אינו הסיבה הישירה להתרחשות זו. אם כן, דברי חז"ל על ההלכה הנידחת של הכשר הטומאה, באים ללמד אותנו כלל מוסרי נועז. האדם אחראי

לא רק ל'רוצה', למה שהוא רוצה ועושה, אלא גם ל'מרוצה' שלו. הוא אחראי על הרוע שהוא מקבל בשמחה, המקדם את האינטרסים שלו. אלו הם גוונים "חלשים" של הרצון, אך תגובת האדם, שמחתו או צעריו בפני מה שמתרחש, מהווים מרכיבים חשובים של עולמו המוסרי ושל אחריותו המוסרית למתרחש.

וברקע תשעה באב שחלף לא מכבר ונוכחותו עדיין מהדהדת, הנביאים הזכירו יותר מפעם את האדומים שהיו "מרוצים" ממפלת יהודה. וכך כתב מחבר מגילת איכה: "שִׁישִׁי וְשִׁמְחֵי בְּת־אֲדוֹם, יוֹשְׁבֵי בְּאֶרֶץ עוֹץ; גַּם-עַל־יָד, תַּעֲבֹר-כּוֹס--תִּשְׁכְּרִי, וְתִתְעַרְרִי". וכיום, זוכרים אנו את אבות הטומאה, את הרוצחים ומחוללי החורבן של תקופתנו, השרצים הנאצים שלבשו דמות אנוש, והנבלות שעזרו להם. אך בנוסף לכך, רוצה אני לזכור לדיראון עולם, גם את אלה שהכשירו את האנושות לקבלת הטומאה, אלו שלכאורה לא היו משתפי פעולה אקטיביים, אך מעשי הנאצים הגשימו את רצונם ומאווייהם. אלו שאולי לא גנבו, אך נהנו בהיעלמותם של מתחריהם היהודים. אלו שלא רצחו אך שמחו ברצח, כנאמר באיכה (א, כא): "שָׁמְעוּ כִּי נֶאֱנַחָה אֲנִי... שָׁמְעוּ רַעֲתִי – שְׁשׁוּ". ובהקשר זה אף נזכר אני בכמה מתולדות הטומאה, חברי בבית הספר העממי, בארץ שבקצות המפה, שלמרות ריחוקה לא הסתירה את אהדתה לנאצים. זוכר אני עד היום את המהפכה הכמעט-נאצית של קציני הצבא שפרצה באותה הארץ ואיך נאסרה ההפצה של עיתוני היידש. אך למזלנו הרב, יוזמי המהפכה הבינו שזה מאוחר מידי, לאחר שסטלינגרד הוכיחה שכבר לא כדאי לחבור לרוצחים. חברי לכיתה לא רצחו, אך זוכר אני יפה את צחוקם הסדיסטי כאשר סיפרו לי את הבדיחה על היהודי המנסה להסתיר את זהותו ולהציל את נפשו, אך נכשל בעקבות ההיגוי הבלתי תקני של הברות מסוימות בשפת המדינה המסגירות אותו כמהגר יהודי. ידעתי אז שגם אבי לא היה עובר מבחן זה. ועליהם אמר הכתוב: תִּבְאָ כָּל רַעְתָּם לְפָנֶיךָ... כִּי רַבּוֹת אֲנַחְתִּי וְלִפִּי דָן.